

УДК 351:305](1-87)

ВІД “WID” ДО “GAD”: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ПИТАНЬ В УПРАВЛІННІ ТА ЙОГО КРИТИКА

М. М. Скорик,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України

Н. С. Педченко,

аспірант кафедри державної політики та суспільного розвитку, Національна академія державного управління при Президентові України

У статті викладено ретроспективу впровадження гендерного підходу в діяльність міжнародних розвиткових організацій та в їх управлінську практику за період з 1970-х по 1990-ті рр.

Визначено, що з шести основних управлінських підходів (“Підхід добробуту”, “Жінки і розвиток”, “Жінки у розвитку”, “Гендер і розвиток”, “Підхід ефективності” і “Комплексний гендерний підхід”) саме перехід від підходу “Жінки у розвитку” до підходу “Гендер і розвиток” став ключовим у розробці аргументів і зміні управлінської практики в країнах, які розвиваються. Детально розглянуто сам зміст цих двох підходів, а також наведено окремі аргументи вчених із країн-реципієнтів, де ці підходи упроваджувалися, щодо переваг і недоліків від їх застосування. Обґрунтовано висновки про необхідні та бажані дослідницькі та інші перспективи для України.

Ключові слова: “Жінки у розвитку”, “Гендер і розвиток”, “Комплексний гендерний підхід” / Mainstream Gender Equality, MGE, державне управління, управління процесами розвитку, гендерна політика.

М. М. Skoryk,

Ph.D in Philosophy, senior researcher of the Institute of Social and Political Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine

N. S. Pedchenko,

postgraduate student of the Department of Public Policy and Social Development, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

FROM THE “WID” TO “GAD”: INTERNATIONAL EXPERIENCE IN IMPLEMENTING GENDER ISSUES IN MANAGEMENT AND ITS CRITICISM

The article describes the retrospective of implementation of gender mainstreaming in the activities of international development organizations and their governing practices for the period from the 1970s to the 1990s.

It was determined that the six basic management approaches (“The Welfare approach”, “Women and development”, “Women in development”, “Gender and development”, “Effectiveness Approach” and “(Mainstream Gender Equality, MGE) is the conversion from “Women in development” to “Gender and Development”. It has become the main argument in terms of development and management practices changes in countries that developed. The article overview details of the content of two approaches; also another scientists arguments from recipient countries where these approaches implemented, regarding the pros and cons of their use. As a result, conclusions necessary and desirable research of prospects for Ukraine.

© Скорик М. М., Педченко Н. С., 2016

Key words: “Women in development”, “Gender and development”, Mainstream Gender Equality, MGE, public administration, governing of development proces, gender policy.

М. М. Скорик,

кандидат философских наук, старший научный сотрудник, Институт социальной и политической психологии Национальной академии педагогических наук Украины

Н. С. Педченко,

аспирант кафедры государственной политики и общественного развития, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

ОТ “WID” ДО “GAD”: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ВНЕДРЕНИЯ ГЕНДЕРНЫХ ВОПРОСОВ В УПРАВЛЕНИИ И ЕГО КРИТИКА

В статье изложена ретроспектива внедрения гендерного подхода в деятельность международных развивающихся организаций и в их управленческую практику за период с 1970-х по 1990-е гг.

Определено, что из шести основных управленческих подходов (“Подход благосостояния”, “Женщины и развитие”, “Женщины в развитии”, “Гендер и развитие”, “Подход эффективности” и “Комплексный гендерный подход”) именно переход от подхода “Женщины в развитии” к подходу “Гендер и развитие” стал ключевым в разработке аргументов и изменении управленческой практики в развивающихся странах. Подробно рассмотрены эти два подхода, а также приведены отдельные аргументы ученых из стран-реципиентов, где эти подходы внедрялись, относительно преимуществ и недостатков от их применения. Обоснованы выводы о необходимых и желаемых исследовательских и других перспективах для Украины.

Ключевые слова: “Женщины в развитии”, “Гендер и развитие”, “Комплексный гендерный подход” / Mainstream Gender Equality, MGE, государственное управление, управление процессами развития, гендерная политика.

Постановка проблеми. Питанням гендерного підходу в українській науці з державного управління вже традиційно приділяється багато уваги, але ця увага є переважно поверховою. Є низка питань, які вважаються релевантними гендеру в державному управлінні. Це такі питання, як гендерний баланс кадрового складу, нерівна оплата праці жінок-управлінців порівняно з чоловіками-управлінцями, питання декретних відпусток, відпусток по догляду за дитиною тощо, які беруть співробітниця-жінки і не беруть чоловіки; гендерно нерівні вимоги при прийнятті на роботу на держслужбу, ненормований робочий час, невідгідний обтяженим сімейними обов'язками працівницям-жінкам, тощо.

Натомість питання змісту гендерного підходу в державних документах, що регулюють соціальні відносини, в тому числі соціальні відносини статей, таких, як державні стратегії та програми соціального і соціально-економічного спрямування, конкретні галузеві проекти тощо, як правило, мало відображені. І це не випадково.

Українські управлінці досі мають мало досвіду впровадження гендерних проектів та програм. До цього часу це було прерогативою переважно міжнародних розвиткових організацій, які розробляли, планували та здійснювали таку діяльність. Зокрема, в Україні це напрям роботи агенцій ООН, UNDP, UN WOMAN, UNPFA, ILO та деяких інших. Європейський Союз та МБП започаткували в Україні проект “Рівність жінок і чоловіків у світі праці”, Програму рівних можливостей та прав жінок в Україні ЄС-ПРООН, а також

представництва окремих країн, особливо зацікавлених в Україні та її демократичному розвитку – USAID (USA), SIDA (Sweden), CIDA (Canada) та деяких інших. На окремий аналіз та вивчення заслуговує розробка гендерних проектів у межах проектної діяльності названих організацій та установ. Водночас потрібно зосередити увагу на їх доктринальній стороні, а саме на власне концептуальних підходах до рівності статей, та управлінських засобах її забезпечення, до яких вдавалися і які практикують вказані організації.

Аналіз останніх публікацій. З питань так званого “комплексного гендерного підходу” (в оригінальній версії – “gender mainstreaming”) українськими науковцями і практиками підготовлено й опубліковано певний обсяг праць, що в сумі дають змогу скласти думку про цей напрям управління соціальними процесами. Однак їх порівняно небагато.

Передусім це праці вчених, які спеціалізуються в цій галузі, таких як М.М.Білінська, Н.В.Грицяк, О.Р.Дашковська, К.Б.Левченко, Т.М.Мельник, М.І.Пірен, О.Б.Ярош. Важливі виміри гендерного розвитку висвітлюють у своїх працях Т.Е.Василевська, О.Ю.Вілкова, О.М.Іваницька, Л.О.Воронько, Л.В.Гонюкова, О.М.Кулачек, М.М.Скорик, О.М.Рудік, І.В.Цибуліна, О.Є.Сорокопуд, І.Г.Лазар, О.І.Катан, А.М.Іовчина, І.М.Добржанська та ін. Загалом за темами “гендерна політика”, “гендер і соціум”, “гендерна рівність” в Україні нараховують понад кілька сотень наукових праць [1].

Аналітичний огляд публікацій з навчання гендерному мейнстрімінгу, здійснений 2012 р., пока-

зав, що в Україні було підготовано та опубліковано понад 30 посібників, які мали на меті практично інтегрувати гендерну складову в ту чи іншу галузь державного та суспільного життя [12]. Посібники були присвячені одній з трьох основних тем: формування гендерно-чутливого законодавства; інтеграція принципів гендерної рівності в діяльність рад та місцеве самоврядування; розрізнення гендерної дискримінації на ринку праці та способів протидіяти їй. Видавцями цих посібників переважно були міжнародні агенції та організації, місія яких передбачала прихильність до принципів гендерної рівності (USAID, UNDP, Канадський фонд підтримки місцевих ініціатив, ILO та деякі інші) [12]. Водночас досвід роботи українських фахівців із державного управління та суміжних дисциплін, покладений в основу цієї роботи, показав, що підготовлені навчальні матеріали та вміщені в них методичні розробки охоплювали не всі ключові для реалізації комплексного гендерного підходу сфери. Так, найбільша поінформованість щодо гендерного підходу була притаманна законодавчій та виконавчій владам, найменша – третій, судовій, гілці влади та громадському сектору, включаючи бізнес-кола та політичні партії. Наприклад, ніхто не готував та не публікував “гендерного” посібника для громадського сектору, і, передусім, для політичних партій, а це один із ключових шляхів становлення паритетної демократії. Інакше кажучи, за останні півтора десятиріччя визначилися сфери, у яких гендерна поінформованість упроваджувалася, і доволі цілеспрямовано, і галузі, в яких така поінформованість практично не спостерігається взагалі [12].

З викладеного випливає, що виконавча влада, яка здійснює управління державою, практично весь час була у фокусі уваги development planners – розробників гендерної політики з міжнародних агенцій. І тому варто було б очікувати, що концептуальні питання щодо гендерного підходу вже розроблені, адаптовані і представлені у вітчизняній науці державного управління на належному теоретичному та практичному рівнях. У певному сенсі це справедливо. Було підготовлено й опубліковано низку навчальних посібників та монографій, що стосувалися гендерного підходу та його можливої реалізації у вигляді державної гендерної політики. Це “Гендерні аспекти державної служби...” [4], К.Б.Левченко “Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління” [10], Н.В.Грицьак “Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики” [9], Т.М.Мельник “Творен-

ня суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід” [11], “Гендер і державна політика” [2], “Гендерна політика в системі державного управління” [3], В.Г.Гошовська “Основи гендерної політики в парламентській діяльності” [6], що свідчить про активний і ґрунтовний розвиток цієї галузі. Водночас увага в цих посібниках зосереджувалася на викладі основ гендерного підходу, потребах у його систематизації та включення в уже існуючий корпус знань про державне управління. Проте щодо практичного застосування комплексного гендерного підходу в державному управлінні дослідники обмежилися науковими статтями (В.Г.Гошовська [7], І.М.Грабовська [8], Н.О.Гончарук [6]).

У наукових працях з державного управління “комплексний гендерний підхід” трапляється дуже рідко, і якщо автор згадує його, то переважно як другорядний інструмент забезпечення гендерної рівності країни в економічній, педагогічній, психологічній галузях та галузі охорони здоров’я. Наприклад: О.М.Савчук розробив програму тренінгу “Гендерний підхід у сфері ВІЛ/СНІДу: робота з жінками” [1], І.С.Миرونюк опублікував статтю “Гендерний портрет людей, які живуть з ВІЛ, як складова гендерного портрету епідемії (Закарпатська область)” [1].

Спроби наукового відображення “комплексного гендерного підходу” знаходимо в окремих дисертаційних роботах за спеціальністю “психологія”, “педагогіка” та “історія”. Дослідивши джерельну базу питання, можна дійти висновку, що завдань самостійного аналізу “комплексного гендерного підходу” в міждержавному управлінні автори не ставили, і тому їх міркування із цих питань мають переважно інформативний характер.

Мета статі – розглянути і викласти ретроспективу “комплексного гендерного підходу” в міждержавному управлінні розвитковими процесами, а також концептуалізувати і визначити пов’язані із цим окремі економічні і культурні виклики.

Виклад основного матеріалу дослідження. “Комплексний гендерний підхід” (Mainstream Gender Equality, MGE), або ж “Урахування гендерної проблематики” є останньою зі спроб включити питання гендеру, зокрема недискримінації жінок, у розвиткові програми. “Комплексний гендерний підхід” гарантує, що всі гендерні питання інтегруються на всіх рівнях суспільства, політики. Його появу пов’язують із IV Конференцією ООН зі становища жінок у Пекіні 1995 р. На конференції були присутні 189 представників держав світу, які домовилися, що включення жінок і чоловіків у кожний проект роз-

виту має бути рівним для досягнення в їхніх країнах успіху, економічного зростання та розвитку [21].

“Комплексному гендерному підходу” передували кілька інших підходів зі схожими цілями, а саме забезпечити недискримінацію жінок і їхні права при здійсненні розвиткових програм, передовсім у країнах третього світу.

Загалом учені виокремлюють шість управлінських підходів (концепцій), які фактично застосовувались у дослідженні проблематики гендерної рівності. Це (1) “підхід добробуту” (the Welfare Approach (WA)); (2) “Жінки у розвитку” (Women In Development (WID)); (3) “Жінки і розвиток” (Women and Development, WAD); (4) “Гендер і розвиток” (Gender And Development, GAD); (5) “підхід ефективності” (the Effectiveness Approach, EA); і, нарешті, (6) “Комплексний гендерний підхід” (Mainstream Gender Equality, MGE), [21], який нині вважається дороговказом у здійсненні програм з гендерної рівності у всіх країнах, включаючи Україну.

У цьому переліку фактично переломним для переходу від теорії (і практики) включення жінок у розвиток до аналізу й регулювання власне гендерних відносин є перехід від концепції “Жінки у розвитку” (WID) до концепції “Гендер і розвиток” (GAD). У статті вони будуть розглянуті детальніше, особливо перший, на вивченні досягнень та помилок якого будувалися всі подальші управлінські дії.

Появу гендерних питань у міжнародному управлінні соціальними процесами пов’язують з діяльністю агенцій ООН. Зокрема, Програма Розвитку ООН починаючи із 1970-х рр. стала вводити гендерну складову у свої проекти в різних країнах світу в межах підходу, відомого як “Жінки у розвитку” (Women in development, WID). Цей підхід приділяє увагу жінкам у галузі розвитку і практики політики, а також наголошує на необхідності інтегрувати їх у процес розвитку [21].

Sarah Bradshaw (Сара Бредшоу), Joshua Castellino (Джошуа Кастелліно) і Bineta Diop (Байніета Діоп) вважають, що вказаний підхід визначав невключення жінок у розвиткові процеси як проблему, що має бути розв’язана. З погляду WID це принизливе становище жінок явно виходило з їх вилучення з ринкової сфери та їх обмеженого доступу до ресурсів і контролю над ресурсами. Тому, законодавчим шляхом залучаючи жінок “до розвитку”, розробники політики намагались обмежити дискримінацію та більше залучати жінок до освіти та зайнятості [23].

Одне з основних припущень розробників підходу “Жінки у розвитку” є те, що інвестиції в жіночу залученість будуть виправдані з погляду економічної та соціальної віддачі, що завдяки

розширенню доступу жінок до технологій і кредитів жіноча залученість підвищуватиметься, і це позитивно позначиться на національному розвитку.

До впровадження цього підходу розвиткові агентства розглядали жінок переважно як дружин і матерів, не включаючи їх у проекти економічного розвитку, які готувалися для країн. Згідно з оглядом Irene Tinker (Ірене Тінкер) у “Women’s Economic Roles and the Development Paradigm” в частині “Shifts in programs and policies by development agencies: 1970–1985” [22], саме розробники WID створили програми, які визначають економічні ролі жінок, тоді як попередні програми для жінок були зосереджені на їх “природних ролях” як матерів і фінансувалися з коштів програм з народонаселення. У таких програмах жінки розглядалися тільки в їх репродуктивній ролі, а не як повноправні члени суспільства, наприклад програми здоров’я, хоч і називалися “Здоров’я Матері і Дитини”, були зосереджені на дитині, а на здоров’ї матері не акцентували уваги взагалі. Програми у сфері народонаселення описували жінок як “мету” в плануванні сім’ї [22].

Відповідно підхід WID передбачав посилену увагу до ресурсів, яких жінки потребували, та орієнтацію на те, аби підвищити залученість жінок (тоді як увага до їх репродуктивного внеску була значно менш вираженою). Указаний підхід фокусується на тому, щоб були визначені і названі практичні гендерні потреби, наприклад такі, як забезпечення жінкам більш широкого доступу до води в засушливих регіонах світу, що дасть змогу заощадити час жінок і дівчат під час ведення домашнього господарства і тим самим вивільнить їм більше часу для освіти чи працевлаштування.

Але в межах вказаного підходу не виникало запитань на кшталт: чому набирання води входило до обов’язків жінок? Або чому покращений доступ до води є потребою тільки жінок і дівчаток? Sarah Bradshaw (Сара Бредшоу), Joshua Castellino (Джошуа Кастелліно) та Bineta Diop (Байніета Діоп) роблять висновок, що в той час як проект WID орієнтований на розширення гендерної рівності, це не вирішує реальну структурну проблему, а саме нерівних гендерних ролей і відносин, які покладені в основу гендерного підпорядкування і виключення із суспільного життя жінок [23].

Чіткіше уявити ретроспективу становлення гендерного підходу (який, зрештою, втілювався не лише в перейменуванні відповідних міжнародних агенцій і заміні назви підходу “Жінки у розвитку”, WID на “Гендер і розвиток”, GAD і наступні його модифікації, а й у зміні концепцій) можна, якщо більш детально розглянути комен-

тарі та аргументи щодо впровадження “жіночої” перспективи в розв’язку проекти, які висловлювали місцеві експерти з країн, що розвиваються. Оскільки одну з найбільш вагомих концептуалізацій жіночого внеску в розв’язку проекти здійснила данський професор антропології E. Boserup (Естер Боузерап), опублікувавши отримані нею результати в 1970 р. у книзі “Жіноча роль в економічному розвитку” [13], то зауваження, які виникли і до тексту (наукових позицій) E. Boserup, і до WID як управлінської практики, становитимуть найбільший інтерес. Багато в чому ця критика стала ключовою для формування гендерного підходу.

E. Boserup стала першою вченою, яка проаналізувала зміни, що відбулися в традиційній аграрній практиці, зокрема африканських країн, і систематично описала гендерні поділи праці в галузі аграрної економіки вже на світовому рівні [21]. Тут не наводиться детальний виклад її наукових позицій, але окремі аргументи її критиків спробуємо викласти, щоб більш чітко окреслити проблеми із застосуванням WID.

E. Boserup фокусує більшу увагу на чоловіках, представляючи їх як активних діячів, відповідальних за жінок. Натомість жінки стають більш невидимими для проекту E. Boserup, оскільки вони стають об’єктами пропозицій [19]. Крім того, її сфокусованість на чоловіках також залежить від використання концепції сім’ї як одиниці аналізу. Антрополог Felicia I. Ekejiuba (Фелісія І. Екеюба) навела переконливий аргумент, що пояснює проблему концепції сім’ї в південно-африканському контексті. За її словами, “концепт сім’ї, що застосовується в цей час, сам є частиною тонкої ідеологічної трансформації, що дає змогу утвердити колоніальну владу всередині нації та чоловічу владу всередині країни. Концепт втрачає істинний характер гендерної взаємодії та владних відносин, підтримуючи думку про чоловіків як єдиних постачальників, і жінок як залежних і пасивних, що суперечить активній участі останніх у соціо-економічних процесах. Узгоджені відносини, що приводять до незалежності і відносної автономії між статями, відкидаються через нестачу відповідних аналітичних структур” [15].

Інакше кажучи, Boserup не розглядає жінок як незалежних агентів. Julie McCune (Джулі Маккьюн) зауважує, що E. Boserup продовжує дотримуватися “чоловічої точки зору” і при обговоренні культурних питань, наприклад таких, як полігамія. Зокрема, остання цитує доповідь Економічної комісії ООН для Африки: “Одна із найсильніших апеляцій до чоловічої полігамії в

Африці пов’язана саме з її економічним аспектом; чоловікові з кількома дружинами виділяється більше землі, тож можна виробляти більше продовольства для своєї родини, і можна досягти високого статусу через багатство, яке він може мати”. З цього випливає висновок E. Boserup про “полігамну сім’ю як ідеальну сім’ю з погляду чоловіка” [13]. Тож виходить, що E. Boserup пояснює, як чоловік-багатоженець приносить економічну користь, та не наводить жодного аргументу щодо ставлення дружин до полігамії. Це уявлення, пише Julie McCune (Джулі Маккьюн), є однобічним, і воно робить свій внесок в образ полігамії як патріархальної установи [19].

Наведені приклади добре ілюструють ситуацію ігнорування наявних гендерних відносин, що виявилися як у концептуальній схемі, так і в управлінських підходах офісів “Жінки у розвитку”.

Становить інтерес момент, який також прослідковується при критичному прочитанні роботи E. Boserup і пов’язаний із недостатньою увагою саме до структурних моментів.

На нього звертає увагу Achola Okeyo Pala (Аколла Окіо Пала), зіставляючи тексти E. Boserup та ситуацію й обставини, в яких реально перебували африканські жінки. На її думку, здійснена E. Boserup візуалізація виконання хатньої роботи, сільськогосподарських систем і полігамних шлюбів як патріархальних репресивних структур створює враження, що чоловіки є безпосередньою перешкодою для просування жінок. Ця привілейована перспектива чоловіків, зазначає Achola Okeyo Pala, суттєво сприяє поширенню міфу, який вона називає “чоловік як ворог” [19], тоді як робоче навантаження африканських жінок часто збільшується в результаті складних процесів модернізації. Крім того, Achola Okeyo Pala пропонує не ідеалізувати становище чоловіків. Вона пояснює, що “в деяких випадках чоловічий стандарт насправді не пропонує нічого, що варто наслідувати. Наприклад, коли чоловіки працюють на важких низькооплачуваних роботах у містах, їх заробітна плата, умови праці та життя не можуть розглядатися як мірило успіху, оскільки правда полягає в тому, що ці люди зазнають експлуатації” [18].

Подібні ефекти спостерігалися і на інших напрямках, по яких працювали офіси WID, тобто не лише щодо залучення жінок до оплачуваної праці, а, наприклад, до освіти. Так, коментуючи дискусію серед планувальників розвитку в Африці, Nkiru Nzegwu (Нкіру Нзегву) зазначає, що “вони неправильно передбачали, що відсутність навичок грамотності еквівалентна відсутності організаційних навичок” [16]. Він також наводить ци-

тату Debi Prasanna Pattanayak: “коли грамотність тлумачиться як основа модернізації, то неграмотність тлумачиться як тісно пов’язана із бідністю, недоїданням, браком освіти і охорони здоров’я і, зрештою, з рівнем розвитку цивілізації” [16]. Очевидно, що припущення E. Boserup про тісний зв’язок між грамотністю і модернізацією суттєво впливає на образ жінки, тоді як Nkigu Nzegwu за результатами власних досліджень підтверджує, що кореляція між грамотністю і розвитком сільського господарства є незначною, визнаючи при цьому важливість грамотності і те, що багато африканських жінок через брак цих навичок позбавлені можливості працювати і реалізувати себе в широкому діапазоні діяльності [16].

Julie McCune звертає увагу ще й на специфічну оцінку самих видів діяльності, суспільно “закріплених” за жінками як вторинних або маргінальних. До речі, часто спостерігається таке бачення ситуації і в працях гендерних експертів в Україні з числа як державних службовців, так і представниць/ків громадськості.

За оцінкою J. McCune, E. Boserup будує дихотомію між традиційною культурою як відсталою, і західною культурою як сучасною, при цьому не визнаючи жоден із видів жіночої діяльності африканських жінок “сучасним”. Так, за E. Boserup, “більша частина ринку роздрібної торгівлі перебуває в жіночих руках, тоді як весь сучасний сектор сучасних магазинів, промисловості і офісів – майже виключно в чоловічих руках” [13]. Так само вона оцінює як представниць відсталі традиції тих, хто не має західної освіти й цінностей, наприклад стверджуючи, що “освічені дівчатка в Африці, які підтримують моногамний шлюб як частину сучасного світогляду, не в змозі переконати інших у цьому” [13].

Звичайно, увага до однієї, нехай і найвідомішої вченої, не означає, що такі позиції формулювала виключно вона.

Наприклад, Perdita Huston (Пердіта Х’юстон) так само зосереджувала увагу на описі впливу розвітового процесу на “сім’ю як одиницю та її окремих членів” у Єгипті, Кенії, Судані, Тунісі, Шрі-Ланці та Мексиці. На її думку, “проблеми” і “потреби” сільських і міських жінок цих країн виражені однаково, і лежать у площині освіти та професійної підготовки, роботи та заробітної плати, доступу до медичних та інших послуг, участі в політичному житті і юридичних прав. П.Х’юстон пов’язує всі ці “потреби” із браком чутливих політиків, що виключають жінок із суспільного життя як групи або категорії. Тому й рішення, яке вона пропонує, одне для всіх, і про-

сте: вдосконалити політику в галузі розвитку, наприклад, для сільських жінок зосередити увагу на навчанні жінок–сільських працівниць, стажуванні сільських жінок-посадовців та заохочувати до створення жіночих кооперативів [14]. Відмінні обставини, в яких перебувають сільські жінки цих різних країн, в проектах до уваги не бралися.

Ураховуючи, що подібні теоретичні підвалини було закладено в “жіночі” програми, якими послуговувалися і часто послуговуються й досі міжнародні та урядові агенції або ж окремі експерти у своїй перетворювальній діяльності, ці аргументи становлять значний інтерес. Оскільки з наведеного очевидно, що універсалізація різних шляхів культурного розвитку фактично здійснювалася в межах самих розвітових програм, важливо, що надалі ці практики отримували доволі жорсткі оцінки, як, наприклад, у Chandra Talpade Mohanty, яка вважала, що рішення, пропонувані розвітовими програмами WID, “є надто простими”.

До кінця 1970-х рр. дехто з тих, хто працював у галузі розвитку, почали піддавати сумніву доцільність фокусування уваги на самих лише окремо узятих жінках, що фактично стало домінуючою рисою підходу WID. Вчені зазначають, що хоча аналіз жіночого підпорядкування був у центрі підходу WID, по суті, реляційний характер їх підпорядкування залишився загалом недослідженим [14]. Фактично підхід WID констатував відсутність доступу жінок до ресурсів, не піднімаючи питання про роль гендерних відносин в обмеженні доступу жінок, насамперед до влади, тоді як у межах різних суспільствознавчих дисциплін вже була проведена дослідницька робота, що засвідчувала важливість владних, конфліктних гендерних відносин у розумінні жіночого підпорядкування [20]. З цього випливає висновок, що слід розділяти політичні стратегії, які мають бути спрямовані на об’єднання на основі спільних цілей та досвіду, та аналітичні цілі, що, навпаки, не можуть базуватися на універсалізмі й передбачатимуть наявність партикулярного, локального (місцевого) знання і відповідного інструментарію.

Таким чином, шлях від зосередженого на жінках і позначеного соціальним та культурним універсалізмом підходу “Жінки у розвитку” був пройдений. Саме критику підходу WID мав на меті враховувати хронологічно наступний підхід в управлінні гендерними вимірами соціо економічних процесів – “Гендер і розвиток” (GAD), що виник уже у 1980-х рр. Підхід став поєднанням багатьох феміністських ідей і мав за мету відслід-

ковувати вплив програм розвитку як на жінок, так і на чоловіків; зосередити увагу на підтримці рівної участі чоловіків і жінок у процесах розвитку; підтримувати рівність вигод і контролю в повсякденному житті. Підхід “Гендер і розвиток” не пов’язаний виключно з жінками, він також дає змогу виявити, як гендерні відносини продукують певні ролі, обов’язки та очікування чоловіків і жінок, часто не на користь жінкам.

Вважається, що підхід “Гендер і розвиток” фокусується на соціальних чи власне гендерних відносинах (поділ праці і т.ін.) між жінками і чоловіками в суспільстві та спрямований на вирішення питання доступу до ресурсів і влади та контролю над ними. В ньому акцентується увага як на репродуктивній, так і на продуктивній ролі жінок, і стверджується, що держава має бути відповідальною за підтримання ролі соціального відтворення (зрозуміло, що йдеться про жінок) для догляду та виховання дітей. Підхід “Гендер і розвиток” стосується розвитку як складного процесу, який перебуває під впливом політичних, соціальних та економічних чинників, а не розглядається як одна із стадій розвитку країни. Цей підхід орієнтований на тих, хто перебуває в невідповідному становищі в суспільстві та намагається змінити своє і чуже життя на краще.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, огляд “комплексного гендерного підходу” в міждержавному управлінні розвитковими процесами та його висвітлення у вітчизняному дискурсі показує, що йому приділяється дещо поверхова увага, проте він дає змогу скласти думку про цей напрям управління соціальними процесами. На сучасному етапі “комплексний гендерний підхід” розглядають переважно як допоміжний інструмент забезпечення гендерної рівності в кількох галузях, включаючи галузі державного управління. Українські посадовці мають незначний досвід упровадження гендерних проектів та програм, наразі це є один із напрямів діяльності міжнародних розвиткових організацій.

Описаний досвід упровадження підходів–передників – “WID” та “GAD” показав, що разом із “Комплексним гендерним підходом” вони мають одну й ту саму мету – ліквідувати дискримінацію жінок і разом з тим обирають для досягнення цієї мети різні концептуальні засоби. Підхід WID передбачає: виокремлення жінок та фокусування на них уваги; включення жінок у розвиткові процеси шляхом розробки окремих

“жіночих” програм; аргументи на користь інвестицій у жінок як вигідних для економічного розвитку їх країн; формування уявлення про те, що суспільні, політичні та економічні процеси і включення до них жінок відбуваються в різних країнах однаково, і тому на них можна вплинути, вживаючи однакових заходів. Зрозуміло, що наведене вище уявлення про підхід WID є неповним, і в ідеалі потребуватиме більш глибокого аналізу, оптимально із залученням кола джерел із кількох регіонів світу, де працювали офіси проекту WID.

Критика цього підходу стосувалася всіх чотирьох згаданих вище напрямів, і саме вона врахована при розробці хронологічно наступного підходу в міжнародному управлінні розвитковими процесами, відомого як “Гендер у розвитку” (GAD).

Підхід GAD ґрунтувався на відмові від соціального та культурного універсалізму, притаманного підходу WID, ставлячи за мету вивчення впливу програм розвитку як на жінок, так і на чоловіків; відмові від фокусування уваги на жінках як окремій групі, і, натомість, мав на меті вивчення того, як гендерні відносини продукують певні ролі, обов’язки та очікування між чоловіками і жінками, часто не на користь останніх. GAD зосереджувався на підтримці рівної участі чоловіків і жінок у процесах суспільного розвитку і підтримував рівність вигод і контролю в повсякденному житті. Важливо також, що на відміну від WID, зосередженого на просуванні жінок у сектор продуктивної праці, підхід GAD також включав у сферу свого регулювання і надважливу для жінок сферу репродуктивної функції.

Перспективи подальших досліджень виліваються у кілька напрямів. Одним із напрямів є вивчення та практичне застосування гендерного мейнстрімінгу. Водночас було б цікаво більш ґрунтовно розглянути критичні зауваження щодо соціального та культурного універсалізму в “жіночих” розвиткових проектах; використовувати в українській науці державного управління джерела та підходи, пов’язані з постколоніальним аналізом міжнародної управлінської практики; вивчити концепції, наукові засади та практику гендерних проектів, що здійснюються міжнародними розвитковими організаціями в Україні.

З викладеного цілком зрозуміло, що аналіз емпіричних досліджень гендерного питання в міждержавному управлінні лише розпочатий. Для отримання більш детальних результатів він потребує подальшої дослідницької та аналітичної роботи.

Список використаних джерел

1. Гендерні виміри сучасного суспільства [Електронний ресурс] : бібліографічний покажчик / уклад. О. М. Агоян, відп. за вип. В. О. Герасимова ; ДВНЗ "Запорізь. нац. ун-т" МОН України. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – 46 с. – Режим доступу : <http://library.znu.edu.ua/novini/28-03-2014/bib-pokazhch-gender-2014.pdf?v=1395996779>
2. Гендер і державна політика : навч. посіб. / упоряд. П. Ренкін. – Київ : Основи, 2004. – 394 с.
3. Гендерна політика в системі державного управління : підручник / М. М. Білинська, Л. В. Гонюкова, Л. О. Воронько та ін. ; за заг. ред. М. М. Білинської. – Київ ; Запоріжжя : Друк. світ, 2011. – 132 с.
4. Гендерні аспекти державної служби : монографія / [М. І. Пірен, Н. В. Грицяк, Т. Е. Василевська, О. М. Іваницька] ; за заг. ред. Б. Кравченка. – Київ : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – 336 с.
5. Гендерні перетворення в Україні [Електронний ресурс] / Л. М. Амджадін, О. Ю. Костенко, Е. М. Лібанова ; уклад. і наук. ред. М. Скорик. – Київ : ТОВ "АДЕФ-Україна", 2007. – 194 с. – Режим доступу : <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi15/0011097.pdf>. – ISBN 978-966-187-020-7.522
6. Гончарук Н. Т. Гендерний підхід до формування керівного персоналу органів влади / Н. Т. Гончарук // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. філ. НАДУ, 2005. – Вип. 1(19). – С. 200–207.
7. Гошовська В. А. Основи гендерної політики в парламентській діяльності : навч. посіб. / В. А. Гошовська, Н. Б. Ларіна, В. В. Святненко ; за заг. ред. В. А. Гошовської. – Київ : НАДУ, 2011. – 100 с.
8. Грабовська І. В. Джерельні підвалини дослідження паритетної (гендерної) демократії: український і світовий контекст [Електронний ресурс] / І. В. Грабовська. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/ukrainoznavstvo/articles/Sources_grounds_of_the_investigation_Paritet_democracy_Gender_democracy_Ukrainian_add_World_context_12970.pdf
9. Грицяк Н. В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Н. В. Грицяк. – Київ : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.
10. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління / К. Б. Левченко. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003.
11. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності / Т. М. Мельник. – 2-ге допов. вид. – Київ : Стилос, 2010. – 440 с.
12. Скорик М. М. Практики навчання гендерному мейнстрімінгу в Україні: деякі уроки / М. М. Скорик // Гендерні підходи у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 1 черв. 2012 р. – Луцьк : [б.в.], 2012. – С. 73–78.
13. Boserup, Ester. Woman's Role in Economic Development (London: George Allen and Unwin Reprinted as: Boserup, Ester (2007). Woman's role

References

1. Ahoian, O.M. (ed.), (2014), *Henderni vymiry suchasnoho suspil'stva: bibliografichnyy pokazhchik* [Gender dimensions of modern society: bibliography], Zaporizhzhya National University, available at: <http://library.znu.edu.ua/novini/28-03-2014/bib-pokazhch-gender-2014.pdf?v=1395996779>
2. Renkin, P. (ed.), (2004), *Hender i derzhavna polityka: navchal'nyy posibnyk* [Gender and Public Policy: Tutorial], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
3. Bilyns'ka, M.M., Honiukova, L.V., Voron'ko, L.O. and others (2011), *Henderna polityka v systemi derzhavnoho upravlinnia: pidruchnyk* [Gender politics in public administration: tutorial], Druk. Svit, Kyiv, Zaporizhzhia, Ukraine.
4. Amdzhadin, L.M., Kostenko, O.Yu., Libanova, E.M. and Skoryk, M. (editor), (2007), *Henderni peretvorennia v Ukraini* [Gender transformation in Ukraine], "ADEF-Ukraine", Kyiv, Ukraine, available at: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi15/0011097.pdf>. – ISBN 978-966-187-020-7.522
5. Honcharuk, N.T. (2005), "Gender approach to recruitment of senior staff of the authorities", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1(19), pp. 200–207.
6. Hoshovs'ka, V.A., Larina, N.B. and Sviatnenko, V.V. (2011), *Osnovy hendernoї polityky v parlaments'kij diial'nosti: navchal'nyy posibnyk* [Basics of gender policy in parliamentary activities: Tutorial], Kyiv, Ukraine.
7. Hrabovs'ka, I.V. "Source foundations of the research of parity (gender) Democracy: Ukrainian and global context", available at: http://papers.univ.kiev.ua/ukrainoznavstvo/articles/Sources_grounds_of_the_investigation_Paritet_democracy_Gender_democracy_Ukrainian_add_World_context_12970.pdf
8. Hrytsiak, N.V. (2004), *Formuvannia hendernoї polityky v Ukraini: problemy teorii, metodolohii, praktyky: monohrafiia* [Formation of gender policy in Ukraine: problems of theory, methodology, practice: monograph], National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
9. Levchenko, K.B. (2003), *Genderna polityka v Ukraini: vyznachennia, formuvannia, upravlinnia* [Gender Policy in Ukraine: the definition, development, management], National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.
10. Mel'nyk, T.M. (2010), *Tvorennia suspil'stva hendernoї rivnosti: mizhnarodnyy dosvid. Zakon zarubizhnykh krain z hendernoї rivnosti* [Creation of gender equality society: international experience. The law of foreign countries on gender equality], 2-nd ed., "Stylos", Kyiv, Ukraine.
11. Piren, M.I., Hrytsiak, N.V., Vasylevs'ka, T.E., Ivanyts'ka, O.M. and Kravchenko, B. (ed.) (2002), *Henderni aspekty derzhavnoi sluzhby: monohrafiia* [Gender aspects of public service: monograph], Publishing house of Solomiia Pavlychko "Osnovy", Kyiv, Ukraine.
12. Skoryk, M.M. (2012), "Practice of teaching gender mainstreaming in Ukraine: some lessons", *Gender ni pidkhody u sferi derzhavnoi sluzhby ta sluzhby v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia* [Gender ap-

- in economic development. London Sterling, Virginia: Earthscan. ISBN 9781844073924. Ltd, 1970. – 237 p.
14. Chandra T. M. Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses [Electronic resource] / Chandra Talpade Mohanty // *Feminist Review* 30, 1988. – Pp. 61–88. – Mode of access: http://weldd.org/sites/default/files/Mohanty_Under_Western_Eyes_240914.pdf
 15. Ekejiuba F. “Down to Fundamentals: Women-Centered Hearthholds in Rural West Africa” In Deborah Fahy Bryceson, ed. *Women Wielding the Hoe* / Ekejiuba Felicia. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 47–61. – 50 p.
 16. Nzegwu, N. “The Politics of Gender in African Studies in the North [Electronic resource] / Nzegwu, Nkiru // “Women in African Scholarly Publishing” eds. Cassandra Veney and Paul Tiyambe Zeleza Bellagio, *Studies in Publishing*, 2001. – 169 p. – Mode of access: https://books.google.com.ua/books?id=Wk5M5GkrqOsC&pg=PA111&lpg=PA111&dq=Nzegwu,+Nkiru.+%22The+Politics+of+Gender+in+African+Studies+in+the+North,%22+Women+in+African+Scholarly+Publishing&source=bl&ots=r_fd
 17. Pala, A. O. “Definitions of Women and Development: An African Perspective”, in *The Black Woman Cross-Culturally*, ed. Filomina Chioma Steady / Pala, Achola Okeyo. – Cambridge, Mass: Schenkman Publishers Co, 1981. – pp. 209–214.
 18. Problematic Aspects of Ester Boserup’s Woman’s Role In Economic Development [Electronic resource] / Africa Resource. – Mode of access: <http://www.africaresource.com/essays-a-reviews/gender/131-problematic-aspects-of-ester-boserups-womans-role-in-economic-development?showall=&start=3>
 19. Razavi, S. From WID to GAD: Conceptual Shifts in the Women and Development Discourse [Electronic resource] / Shahrashoub Razavi Carol Miller // *The United Nations Research Institute for Social Development*. – 1995. – 45 p. – Mode of access: <ftp://pogar.org/LocalUser/pogarp/other/unrisd/op1.pdf>
 20. The WID, WAD, GAD approach on gender development [Electronic resource] / The Sociologist CN2 Collins. – Mode of access: <https://cn2collins.wordpress.com/2013/03/19/the-wid-wad-gad-approach-on-gender-development>
 21. Tinker I. Women’s Economic Roles and the Development Paradigm. [Electronic resource] / Irene Tinker ; [University of California Berkeley]. – Mode of access: <http://irenetinker.com/text-of-recent-articles/womens-economic-roles-and-the-development-paradigm>
 22. Women’s role in economic development: Overcoming the constraints [Electronic resource] / Prepared by Dr. Sarah Bradshaw, Principal Lecturer, Middlesex University with Dr. Joshua Castellino and Ms. Bineta Diop, Co-Chairs of the Sustainable Development Solutions Network Thematic Group on the “Challenges of Social Inclusion: Gender, Inequalities and Human Rights”, 2013. – 15 p. – Mode of access: <http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2014/02/130520-Women-Economic-Development-Paper-for-HLP.pdf>
 - proach in the civil service and local government], *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Proceedings of the International Scientific Conference], Luts’k, Ukraine, pp. 73–78.
 13. Boserup, Ester. *Woman’s Role in Economic Development* (London: George Allen and Unwin Reprinted as: *Boserup, Ester (2007). Woman’s role in economic development. London Sterling, Virginia: Earthscan. ISBN 9781844073924. Ltd, 1970. – 237 p.*
 14. Chandra T. M. (1988), *Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses*, *Feminist Review* 30, 1988, pp. 61–88, available at: http://weldd.org/sites/default/files/Mohanty_Under_Western_Eyes_240914.pdf
 15. Ekejiuba F. (1995), “Down to Fundamentals: Women-Centered Hearthholds in Rural West Africa” In Deborah Fahy Bryceson, ed. *Women Wielding the Hoe* / Ekejiuba Felicia // Oxford: Oxford University Press, 1995. – 47–61. – 50 p.
 16. Nzegwu, N. (2001), “The Politics of Gender in African Studies in the North [Electronic resource] // “Women in African Scholarly Publishing” eds. Cassandra Veney and Paul Tiyambe Zeleza Bellagio, *Studies in Publishing*, available at: https://books.google.com.ua/books?id=Wk5M5GkrqOsC&pg=PA111&lpg=PA111&dq=Nzegwu,+Nkiru.+%22The+Politics+of+Gender+in+African+Studies+in+the+North,%22+Women+in+African+Scholarly+Publishing&source=bl&ots=r_fd
 17. Pala, A.O. (1981), “Definitions of Women and Development: An African Perspective”, in *The Black Woman Cross-Culturally*, ed. Filomina Chioma Steady, Cambridge, Mass: Schenkman Publishers Co, pp. 209–214.
 18. Africa Resource, “Problematic Aspects of Ester Boserup’s Woman’s Role In Economic Development”, available at: <http://www.africaresource.com/essays-a-reviews/gender/131-problematic-aspects-of-ester-boserups-womans-role-in-economic-development?showall=&start=3>
 19. Razavi, S., Miller, C. (1995), “From WID to GAD: Conceptual Shifts in the Women and Development Discourse”, *The United Nations Research Institute for Social Development*, available at: <ftp://pogar.org/LocalUser/pogarp/other/unrisd/op1.pdf>
 20. The Sociologist CN2 Collins (2013), “The WID, WAD, GAD approach on gender development”, available at: <https://cn2collins.wordpress.com/2013/03/19/the-wid-wad-gad-approach-on-gender-development>
 21. Tinker, I. *Women’s Economic Roles and the Development Paradigm*, University of California Berkeley, available at: <http://irenetinker.com/text-of-recent-articles/womens-economic-roles-and-the-development-paradigm>
 22. (2013) *Women’s role in economic development: Overcoming the constraints* / Prepared by Dr. Sarah Bradshaw, Principal Lecturer, Middlesex University with Dr. Joshua Castellino and Ms. Bineta Diop, Co-Chairs of the Sustainable Development Solutions Network Thematic Group on the “Challenges of Social Inclusion: Gender, Inequalities and Human Rights”, available at: <http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2014/02/130520-Women-Economic-Development-Paper-for-HLP.pdf>